

Róźiewicz, Jerzy

"Bibliografia prasy polskiej, 1661-1831", Jerzy Łojek, Warszawa 1965 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/1, 146-148

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jów politycznych, powodujących prawie co pokolenie poważną dewastację rolnictwa polskiego (tak drobnego, jak i większego), przyczyn tego zjawiska należałoby szukać, z jednej strony, w ciągłym opóźnieniu przemysłowo-technicznym naszego kraju, a z drugiej, w niskiej i nader opóźnione rozwijającej się w naszym społeczeństwie kulturze, technice i organizacji pracy.

Pozostaje porównanie nowej książki W. Ochmańskiego z jego wcześniejszą publikacją na ten sam temat: *Gospodarowanie na roli na ziemiach polskich w rozwoju dziejowym*¹. Zasadnicza różnica między nimi polega na tym, że obecnie omawiana praca jest ściśle naukowa, poprzednia zaś była — popularna, choć na wysokim i bardzo interesującym poziomie. Układ rzeczowy pozostał w zasadzie podobny. Pewnej redukcji w nowej pracy uległ w stosunku do całości (a bez najmniejszej straty dla obrazu zagadnienia) ustęp o narzędziach i technice uprawy roli. Przybył natomiast potężny, stanowiący prawie 25% objętości książki, rozdział o rodzajach i odmianach roślin uprawnych. Zrozumiałe, że opracowanie popularne, przeznaczone głównie dla czytelnika wiejskiego albo też interesującego się rolnictwem chłopskim, kładło nacisk na ogólniejsze scharakteryzowanie rozwoju techniki oraz na problematykę społeczną. Nowa książka przedstawia w innym ujęciu i innymi metodami pełny kompleks problemów wiedzy rolniczej; rezygnuje ona z nawiązywania do archeologii czy etnografii, ściśle trzyma się odbicia problematyki rolniczej w literaturze rękopiśmiennej i drukowanej.

Ciekawa i piękna praca W. Ochmańskiego powinna znaleźć kontynuację w następnych opracowaniach dotyczących wiedzy teoretycznej w zakresie zootechniki, ogrodnictwa, leśnictwa i ekonomiki rolnej w okresie staropolskim. W ten sposób dopiero do końca wypełniona zostanie dotkliwa luka polskiej historiografii naukowej na omawianym polu. Nie jest to zagadnienie łatwe, gdyż źródła do wymienionej tematyki mogą okazać się, w niektórych dziedzinach przynajmniej, o wiele uboższe niż do agrotechniki, z czego zresztą autor, jak wynika z tekstu obecnej książki, zdaje sobie sprawę. Niemniej jest on jak najbardziej powołany do podjęcia nowego trudu i uzupełnienia badań, którym się poświęcił.

Stanisław Brzozowski

Jerzy Łojek (przy udziale zespołu), *Bibliografia prasy polskiej, 1661—1831*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, ss. 77*.

Ukazanie się bibliografii powinno zainteresować historyków nauki i techniki polskiej. Wiadomo przecież, ile materiału źródłowego zawierają gazety i czasopisma tego okresu. Nie tylko tak poważne pisma, jak „Pamiętnik Historyczno-Polityczny” wydawany przez P. Świtkowskiego w latach 1782—1792, czy miesięcznik „Dziennik Handlowy [...]” (1786—1794) zawierały wiele danych o polskim przemyśle, rolnictwie, wynalazkach, datach powstawania warsztatów, ale nawet i gazety, jak „Gazeta Warszawska” czy „Korrespondent Warszawski”, przynosiły w ogłoszeniach sporo wiadomości dotyczących manufaktur, starych i nowo powstających. Z dawnej prasy dowiedzieć się można o pierwszych lotach balonami w Polsce, wynalazkach czynionych za granicą i w kraju, o poglądach na naukę.

Czasopisma ówczesne są trudno dostępne, rozproszone po wielu bibliotekach, zdekompletowane. Może dopiero akcja podjęta przez Stację Mikrofilmową Biblioteki Narodowej zmikrofilmowania starych czasopism polskich, szczególnie

¹ Warszawa 1959, ss. 396, ilustr. 69.

* Opracowanie wypełniło cały monotematyczny zesz. 2 „Materiałów i Studiów do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego”.

z XVIII w., ułatwi badaczom korzystanie z tych bogatych materiałów. Tymczasem należy powitać z zadowoleniem opublikowaną przez „Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego” bibliografię najstarszej prasy polskiej od momentu jej pojawienia się do upadku powstania listopadowego. Bibliografia powstała w Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego wieków XIX i XX Polskiej Akademii Nauk.

Zebrano w bibliografii czasopisma wydawane na terytorium objętym granicami Rzeczypospolitej Polskiej przed rokiem 1772. Nie uwzględniono czasopism gdańskich, wyłączonych do osobnego opracowania. Bibliografia nie obejmuje kalendarzy, pism zbiorowych, publikacji seryjnych oraz nieperiodycznych druków informacyjnych. Autorom udało się w 90,6% wypadków sprawdzić drogą autopsji zebrane tytuły czasopism (z ogólnej liczby 370 tytułów nie sprawdzono 34).

Układ bibliografii jest ściśle chronologiczny. Czasopisma są uporządkowane kolejno według daty pierwszego numeru każdego tytułu. Opis bibliograficzny jest dość rozbudowany. Zawiera on następujące elementy: 1. Numer kolejny bibliografii; 2. Tytuł i podtytuł; 3. Miejsce wydania; 4. Data pierwszego i ostatniego numeru; 5. Nazwisko wydawcy lub nazwa instytucji wydającej; 6. Nazwisko redaktora (redaktorów); 7. Drukarnia; 8. Objętość pojedynczego numeru lub zeszytu; 9. Format bibliograficzny; 10. Adnotacja charakteryzująca typ czasopisma; 11. Adnotacja dotycząca częstotliwości czasopisma; 12. Dane dotyczące nakładu jednorazowego; 13. W wypadkach czasopism krótkotrwałych lub efemerycznych łączna liczba wydanych numerów; 14. Adnotacja dotycząca ewentualnych zmian w tytule lub podtytule; 15. Ewentualny odsyłacz do innej pozycji w bibliografii; 16. Przy tytułach nie znanych z autopsji referencja do *Bibliografii Polskiej* K. Estreichera lub innej publikacji, w której dany tytuł był opisany.

Wydaje mi się, że w opisie powinna znaleźć się także informacja o cenie pisma, a wiem, że często jest łatwa do ustalenia. Przy wielu pozycjach opis nie jest pełny. Autorom nie zawsze udało się ustalić nazwiska wydawców, redaktorów i drukarzy, wysokość nakładu oraz daty końcowe opisanych czasopism. Np.: przy pozycji 82 („Dziennik Czynności Sejmu Głównego Ordynaryjnego [...]”) nie podano drukarni pijarów¹, przy pozycji 95 („Zabawy Obywatelskie”) pominięto drukarza Piotra Zawadzkiego². W spisie nie uwzględniono czasopisma „Bayki i Prawdy”, które miało wychodzić z drukarni P. Zawadzkiego dwa razy w tygodniu od 1 VI 1790³.

Wiele danych w opisach bibliograficznych jest mylnych i niedostatecznie sprawdzonych, np. „Korrespondent Warszawski” był drukowany u P. Zawadzkiego do końca 1792 r., bibliografia zaś (poz. 93) podaje także rok 1793. Zdaję sobie jednak doskonale sprawę, że uzyskanie z autopsji pełnego opisu bibliograficznego w odniesieniu do prasy okresu 1661—1831 jest niezwykle trudne z uwagi na anonimowość ówczesnej prasy i zdekompletowanie zbiorów w bibliotekach polskich.

Na przejrzystość bibliografii wpływa wygodny, chociaż nietypowy dla spisów bibliograficznych mały format, zastosowanie trzech stopni czcionek do poszczególnych elementów bibliograficznych i umiejętne dobranie proporcji światła i interlinii.

Nieodzownym uzupełnieniem do układu zasadniczego zrzębu głównego jest dołączony *Indeks tytułów czasopism* w układzie alfabetycznym. Sprawność użytkowa

¹ Por.: Józef Szczepaniec, *Monopol prasowy Łuskiny*. „Ze Skarbca Kultury”, 1961, s. 65.

² Por.: Barbara Górska, *Katalog czasopism XVI—XVIII w. w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum*. „Ze Skarbca Kultury”, 1963, s. 231. Por. także: Irena Homola-Dzikowska, „*Pamiętnik Historyczno-Polityczny*” Piotra Świttkowskiego, 1782—1792. Kraków 1960, s. 22.

³ Por.: ogłoszenia w „Gazecie Warszawskiej” z dn. 2 VI i 9 VI 1790.

bibliografii podnosi także drugi *Indeks nazwisk wydawców, redaktorów i drukarzy*. Niedociągnięciem bibliografii natomiast jest brak wykazu źródeł, z jakich korzystali autorzy.

Jerzy Różewicz

David A. Kronick, *A History of Scientific and Technical Periodicals. The Origin and Development of the Scientific and Technological Press, 1665—1790*. The Scarecrow Press Inc., New York 1962, ss. 274.

Monografia Kronicka jest poświęcona początkom dziejów czasopiśmiennictwa naukowego i naukowotechnicznego. Celem autora było stworzenie publikacji o znaczeniu praktycznym, z której badacze mogliby czerpać nie tylko informacje, lecz także inspirację w odniesieniu do problemów historycznonaukowych. Czasopiśmiennictwo naukowe bowiem stanowi jedno z najistotniejszych źródeł do studiów nad rozwojem nauki, i to źródeł kryjących jeszcze wiele ważnych a nieznanych treści, ponieważ działalność badawcza na polu historii nauki jest stosunkowo młoda.

Monografia opiera się na analizie czasopism naukowych i naukowotechnicznych, wydawanych w okresie od 1665 r. do 1790 r. Za początkową datę istnienia czasopiśmiennictwa naukowego przyjęto rok 1665, kiedy to ukazały się „*Philosophical Transactions*” i „*Journal des Sçavans*”. Listę badanych czasopism zamknięto na roku wybuchu wielkiej rewolucji francuskiej, wzorując się na innych pracach z zakresu historii politycznej i historii literatury. Data 1790 r. nie stanowi zresztą cezury sztucznej, ponieważ właściwy rozwój czasopiśmiennictwa naukowego nastąpił dopiero w XIX w.

Odróżnienie czasopisma od książki nie zawsze było łatwe. Istniały książki wydawane zeszytami, a czasopisma przybierały czasem formę książki; np. „*Nouvelles Découvertes sur Toutes les Parties de la Médecine*” (1679—1681) Nicolasa Blegny'ego ukazywały się w Paryżu co tydzień, lecz na końcu roku ujmowano zeszyty w zwarty tom. To pierwsze na świecie czasopismo lekarskie wydawane w języku ojczystym miało postać listów adresowanych do prowincjonalnego lekarza i pisanych w nieco podobnym stylu jak *Lettres Pascala*, *Epistolae Guitarda* czy *De sedibus Morgagniego*. Wyraźnie widać na tym przykładzie, że jedną z tradycyjnych form poprzedzających czasopiśmiennictwo naukowe była otwarta korespondencja uczonych.

Większość czasopism objętych monografią zawiera wszystkie elementy periodyków naukowych, jak prace oryginalne, streszczenia, przeglądy i kronikę. Autor wyodrębnił wśród czasopism dwie grupy: czasopisma oryginalne o charakterze archiwum (zasugerował on włączenie tu sprawozdań z czynności towarzystw naukowych) oraz wtórne o charakterze informacyjnym. W ten sposób podkreślił dwie role, jakie spełnia czasopismo naukowe: gromadzenia prac źródłowych oraz rozpowszechniania wybranych, bieżących wiadomości szczegółowych. Głównym celem periodyków naukowych w omawianym okresie było przy tym raczej to drugie niż to pierwsze.

Obszerną treść Kronick ujął w 14 rozdziałów, analizując i omawiając w nich m. in. definicję czasopisma, tło historyczne czasopiśmiennictwa naukowego, formy prekursorskie czasopism właściwych, wydawnictwa oryginalne w ścisłym znaczeniu tego słowa oraz sprawozdania z czynności towarzystw naukowych, wydawnictwa wtórne — zbiory streszczeń i relacji, zbiory polemik, kalendarze, kroniki itd., stosunek czasopiśmiennictwa naukowego do ogólnego, bibliograficzne badania czasopiśmiennictwa naukowego.

Monografia Kronicka opiera się na starannych studiach oraz na obfitym materiale. Jest on przedstawiony, zgodnie z założeniem autora, raczej schematycznie,